

МОВА ЯК ЧИННИК УКРАЇНСЬКОГО САМОВІДРОДЖЕННЯ

Широкоступ Леся

Мова – не лише засіб спілкування, а й головний чинник консолідації нації, оскільки забезпечує єдність, вільний і культурний розвиток національної спільноти, стоїть на сторожі збереження національної ідентичності, здорового духовного і ментального розвитку, а отже, виступає могутнім засобом зміцнення національної свідомості. Відомий український учений і громадський діяч Іван Огієнко зазначав: “Мова - це наша національна ознака, в мові - наша культура, ступінь нашої свідомості”. У державотворчому процесі мова, поряд із внутрішніми консолідуючими чинниками, виконує й зовнішню функцію, яка полягає у виокремленні держави з-поміж інших країн, в утвердженні нації і держави серед багатомовної спільноти [2].

У суспільстві, де переважає корінний етнос і панує його мова, як, наприклад, у країнах Європи, зазначені функції мови поєднуються гармонійно. В цих державах мова, по суті, виступає еталоном державної самодостатності, самоцінності й неповторності. Але в Україні склалася інша ситуація: втративши свободу, перебуваючи у складі інших держав, український народ позбувся можливості повноцінно користуватися своєю мовою. Внаслідок заборон і дискримінації, адміністративно-силового тиску, якому піддавалася українська мова упродовж останніх трьох з половиною століть, значна частина українського населення, в тому числі етнічних українців, відчужена від використання рідної мови як засобу національної комунікації та головного інструменту консолідації нації. Особливо дається взнаки спадщина тривалого домінування в Україні російської мови, яка й сьогодні впливає на мовну ситуацію у нашій державі [1].

У контексті окресленої проблеми слід зазначити, що статус української мови як єдиної державної мови в нашій країні був визначений наприкінці 1989 р. Законом “Про мови в Українській РСР”, що створило передумови для поступового відродження мови титульної нації як повнофункціонального засобу спілкування й важливого чинника розбудови соборної Української держави. З прийняттям Конституції України державний статус української мови був закріплений у ст. 10 Основного Закону, яка проголошує: “Державною мовою в Україні є українська мова [3]. Держава забезпечує всебічний розвиток і функціонування української мови в усіх сферах суспільного життя на всій території України. В Україні гарантується вільний розвиток, використання і захист російської, інших мов національних меншин

України. Держава сприяє вивченню мов міжнародного спілкування. Застосування мов в Україні гарантується Конституцією України та визначається законом”. Простір для подальшого утвердження державного статусу української мови відкрило Рішення Конституційного Суду України від 14 грудня 1999 р. № 10-рп/99 про офіційне тлумачення зазначеної статті Конституції України, згідно з якою державний статус української мови означає її обов'язкове застосування на всій території України при здійсненні повноважень органами державної влади та органами місцевого самоврядування (мова актів, роботи, діловодства, документації тощо), а також в інших визначених законом публічних сферах суспільного життя, зокрема в роботі державних і комунальних навчальних закладів, сфері обслуговування, культурі, засобах масової інформації [5].

З метою формування та здійснення державної мовної політики в незалежній Україні були створені спеціальні державні органи й установи: Держдепартамент із здійснення державної мовної політики у структурі Державного комітету у справах національностей та міграції, Рада з питань мовної політики при Президентові України [8]. Їх діяльність спрямовувалась на створення умов для розвитку і функціонування української мови як державної в усіх сферах суспільного життя, а також розвитку і використання мов національних меншин України, задоволення мовних потреб українців, які проживають за межами держави.

Основною рисою сучасної мовної ситуації в нашій державі залишається українсько-російська двомовність з широким функціонуванням російської мови в різних сферах суспільного життя на більшості території країни, що, природно, обернено пропорційно впливає на сферу використання української мови. Причини домінування російської мови в Україні та його наслідки розкрив відомий дослідник націєтворчих процесів М. Вівчарик, з приводу чого він зазначає, що “внаслідок взаємодії таких чинників, як багатовікова русифікація, міграція на територію України росіян, фізичне знищення, депортація і вимушена еміграція українців за межі України, створилася вкрай небезпечна і виняткова, суто “російська” ситуація, коли не мігранти змушені докладати зусиль проти їх асиміляції корінним народом, а, навпаки, національно свідомі українці змушені захищатися від мігрантів і доморощених збільшовичених перевертнів” [9].

У свою чергу, дослідження мовної проблеми свідчить, що ця двомовність має кілька суттєвих особливостей. Передусім існує розбіжність між етнічною та мовною самовизначеністю, коли значна частина етнічних українців у повсякденному житті для спілкування використовує російську мову. Важливим

є той факт, що ще за радянських часів саме російська мова набула статусу мови міжнародного спілкування, який вона продовжує зберігати й нині, забезпечуючи спілкування не тільки між національними меншинами України, а й між народами колишнього Радянського Союзу. Ще однією, на нашу думку, найважливішою особливістю мовної ситуації в Україні є різний мовний статус регіонів, який, насамперед, обумовлюється відмінностями історичного розвитку західної та східної України. При цьому переважна більшість українців західного регіону є україномовною, південного та східного регіонів - російськомовною, центр займає проміжне становище. Крім того, величезна частина суспільства у побуті користується масою українсько-російських і російсько-українських суржиків, які аж ніяк не є літературною мовою [9].

У такій складній ситуації держава має постійно дбати про баланс інтересів між різномовними групами регіонів. А для цього потрібна виважена мовна політика, спрямована на розширення сфери функціонування державної мови як стрижня, серцевини нації, яка має єднати суспільство в одне ціле, а також гарантування усієї законної поваги прав мовам національних груп з тим, щоб забезпечити їх повноцінний розвиток та лояльність до Української держави як своєї батьківщини [6].

Сьогодні більшість важливих сфер суспільства, насамперед діловодство, наука, техніка майже не забезпечені словниками, довідниками, програмами. Мовою комунікацій в Україні є російська, а в системі комп'ютерних комунікацій переважає англійська. До цього часу українською мовою послуговується досить невелика частина гуманітарної інтелігенції по всій Україні. З боку посадових осіб держави постійно порушується чинне мовне законодавство і конституційні вимоги щодо використання державної мови. Переважна більшість державних керівників і управлінців усіх рівнів на сході й півдні країни не вважає своїм службовим обов'язком розширювати сферу застосування державної мови, не вживає її у своїй роботі або й не володіє нею. Це призводить до поширення у суспільстві думки, що знати, шанувати, і плекати державну мову, послуговуватися нею - необов'язково. Практично зовсім не використовується державна мова і в бізнесових структурах [7].

Загалом сьогодні відбувається подальше згортання сфери функціонування української мови, а, отже, гальмується і її внутрішній розвиток, звужується простір спілкування нації. Масова присутність в українському інформаційно-культурному просторі іншомовної продукції спричиняє не лише втрату українського мовного простору, а й призводить до руйнації способу мислення і деформації національної свідомості громадян України, прищеплення чужих стереотипів та навіювання їм почуття меншовартості. Внаслідок цього

відбувається розмивання ідентичності української нації, духовне знищення людського резерву, з якого формується українська еліта [2].

Враховуючи сучасну мовну ситуацію в Україні, вироблення мовної єдності - процес надзвичайно складний. Поки що політики і суспільство довго і важко йдуть до розуміння мови як основи формування політичної нації, засобу зміцнення національної свідомості. За всі роки незалежності проблема мови є предметом спекуляцій різних політичних сил під час виборчих кампаній. Останнім часом, всупереч Конституції України, все більше лунає гасел щодо запровадження офіційної двомовності, а саме надання статусу другої державної мови поряд з українською російській. Мовне питання особливо актуалізувалося з ратифікацією нашою державою Європейської хартії регіональних мов або мов меншин у травні 2003 р., яка стосується одного з найскладніших питань мовної політики будь-якої країни - проблеми досягнення оптимальності у співвідношенні між сферами та статусом функціонування державної мови та мов національних меншин [4].

Отже, нагальною постає потреба формування і реалізації виваженої і цілеспрямованої державної мовної політики, що передбачала б захист і підтримку національної мови, забезпечувала розвиток і функціонування мов етнічних меншин. Суть заходів держави на підтримку української мови полягає не в її насильному нав'язуванні, а в тому, щоб надати громадянам України, які раніше були позбавлені свободи вибору, можливість вільно опанувати рідну мову і свідомо вивчити мову свого громадянства з урахуванням перспектив, які відкриває її знання для самовдосконалення, самореалізації і повномасштабного здійснення конституційних прав.

ЛІТЕРАТУРА

1. Вівчарик М. М. Україна: від етносу до нації: Навч. посіб. - К.: Вища шк., 2004. - 239 с.
2. Дзюба І. Сучасна мовна ситуація в Україні // Уряд. кур'єр. - 2004. - 20 квіт.
3. Закон Української Радянської Соціалістичної Республіки про мови в Українській РСР. - К.: Преса України, 1989. - 72 с.
4. Європейська хартія регіональних мов або мов меншин. Страсбург, 5 листоп. 1992 р. // www.cidct.org.ua
5. Конституція України: Прийнята на п'ятій сесії Верховної Ради України 28 черв. 1996 р. - К.: Преса України, 1997. - 79 с.

6. Лизанчук В. Мовні аспекти в українському державотворенні // Українське державотворення: уроки, проблеми, перспективи: Матеріали наук. - практ. конф. - Л.: ЛФ УАДУ, 2001. - Ч. 2. - С. 224-228.

7. Пасько І. Українська ідея на тлі європейської культури // Схід. - 1996. - № 5 - 6. - С. 4-11.

8. Про затвердження Державної програми розвитку і функціонування української мови на 2004-2010 рр.: Постанова Кабінету Міністрів України від 2 жовт. 2003 р. № 1546 // [http: www.kmu.gov.ua](http://www.kmu.gov.ua)

9. Ткаченко О.Б. Чи можуть бути в Україні дві загальнодержавні мови? (Відповідь прибічникам двомовності і деякі дотичні міркування) // Мовознавство. - 1999. - №. 4-5. - С. 3-9.